

Сеткилге ак херек,
 Ажылга шынар херек.
 Ажылдан дескен түрегте дүжер,
 Билигден дескен чазыгга дүжер.
 Шу дээрге шуудаар,
 Адыр дээрге ара дүжер.
 Шу-де!
 Олутга олча чок,
 Чыдында чыргал чок.
 Чыда өлүр чылан эвес.
 Ажыл соонда аыш-чем амдан-
 ныг.
 Ажыл хуваарга арыг кирер,
 Аъжык хуваарга курут үнер.
 Эртежи кижичи
 Эзерлиг аътка таваржыр.
 Эр кижичи кежээ болза
 Эди-малы элбек болур.
 Уран кыс ширтек сырып билир,
 Ус оол мөңгүн шүткүп билир.
 Уран кыстың оез чараш,
 Ус дарганның эди чараш.
 Идик бакта эжик ырак,
 Эзер бакта кодан ырак.
 Чадаг кижээ чер ырак,
 Чалгаа кижээ чем ырак.
 Чашпаа кижиниң сөзү хөй,
 Чалгаа кижиниң чылдаа хөй.
 Шевер кижичи мактадыр,
 Чевен кижичи бактадыр.
 Челелиг бызаа арган,
 Чевен кижичи самдар.
 Аъды чүгүрүк мактадыр,
 Ады чүгүрүк хоптадыр.
 Эдинге элбээргевес,
 Эжинге көөргеттинмес.
 Шагда болчаг чок,
 Саасканда чилиг чок.
 Шагда магат чок,
 Бегде меңги чок.
 Ажылынга кызымак
 Амыдыралынга ынак.
 Сагышты ыры-биле ажыдар,
 Чаянны ажыл-биле ажыдар.
 Кылык өжер,

Кызымак тиилээр.
 Кежээниң мурнунда — хүндү,
 Чалгааның мурнунда — кочу.
 Биче чалгаа
 улуг чалгаага чедирер.
 Шагда болчаг чок,
 Саасканда чилиг чок.
 Өөнгө олутпай болбас,
 Өөрүнге өжээнниг болбас.
 Шапты бижек эътке дыынмас,
 Чалгаа кижичи ишке дыынмас.
 Хойлуг кижичи каас,
 Инектиг кижичи тодуг.
 Холу шимчээр — хырны тодар,
 Хоозун чугаа — дун бадар.
 Оттулбаска хайынмас,
 Олуурга бүтпес.
 Балык чок хөлдүң соолганы
 дээре,
 Ажык чок байның ядарааны
 дээре.
 Тараадан халбактананган —
 тодуг,
 Малдан халбактанган — каас.
 Чазыйның караа чагда.
 Чалгаа кижичи «бажым» дээр,
 Чазый кижичи «суксадым» дээр.
 Чалгаа кижиниң өөндө чарган
 ыяш чок,
 Чазый кижиниң өөндө аыш-чем
 чок.
 Чалгаа кижичи часка четпес,
 Чарык доскаар күске четпес.
 Холум-холум кылдыр ажыл-
 даар,
 Хырным-хырным кылдыр чиир.
 Аксың-биле аал көжүрбе,
 Дылың-биле дыт ужурба.
 Амыдыралга ынак — сегиир,
 Ажы-төлге ынак — байбыр.
 Альшкы улуска дем херек
 Ажылдаар үеде сүме херек.
 Чугаа-даа көвүдеди,
 Аскак хой ырады.

УРУГЛАРЛЫГ АДА-ИЕЛЕРГЕ ДУЗА КАДАР ТӨЛЕВИ-
 ЛЕЛ

8-800-250-17-63 дугаар-биле халас харыл-
 зажып, бистен арга-сүмеден алыңар!
 Турар черивис: Кызыл хоорай, Пригород-
 ная кудумчузу, 6 дугаар бажың.
 Электроннуг адресивис: tsentrsalgal@bk.ru

МӨЗҮ-ШЫНАР ДУГАЙЫНДА

Аныяндан адың камна.
 Арның бодава, адың бода.
 Арыг үрезин өзүүчел,
 Ак сеткил бүзүрээчел.
 Сеткилдин бичези херек,
 Эртемниң улуу херек.
 Биче сеткил ужудар,
 Улуг сеткил ужурар.
 Кижини багай дивес,
 Кидисти чуга дивес.
 Чонун шоодуп болбас,
 Эдинге менээргенип болбас.
 Эдинге элбээревес,
 Эжинге көөргеттинмес.
 Аспас дизе хая көрүн,
 Алдавас дизе айтырып чор.
 Бодунуң бажында теве
 көрбейн,
 Эжиниң бажында тевене
 көрген.
 Бодун боду билинмес,
 Морзук калчанын билин-
 мес.
 Билициргектиң аксы
 чүгүрүк,
 Бижииргектиң холу
 чүгүрүк.
 Улуургак болбас,
 Улуун хүндүлээр.

Улуургактың уундан чайла,
 Улугларның сүмезин бода.
 Улуургак кижиден
 Угулза чок идик дээре.
 Үнүш өңүн үер үрээр,
 Нүгүл сөс эп үрээр.
 Сыдым, шалбаң часка
 өттүрбе,
 Шынчы эжиңни нүгүлге
 борава.
 Үрээри белен, бүдүрери
 берге,
 Чарары белен, чазаары бер-
 ге.
 Агы чечээ — ажыг,
 Артык сөс — анчыг.
 Дыт — чөвүрээлиг,
 Сөс — чөрүлдээлиг.
 Ыракка ыянчыг,
 Чоокка чованчыг.
 Сагыш улуг болбас,
 Шаан бодал чоруур.
 Дыңнаанын чулчурбас —
 хоп болур,
 Көрбээнин хөөрөтпес —
 меге болур.

АДА-ИЕНИҢ СҮМЕ АЛЫР ТӨВҮ «САЛГАЛ»

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ 17 ДУГААРЛЫГ ШКОЛА НАЗЫНЫ
 ЧЕТПЭЭН УРУГЛАР САДЫ

Үндүрүлгө 10

ҮЛЕГЕР
 ДОМАКТАР

Үлегер домактарны өөренип, сактып ап чоруур болза, чүс сөс чугаалаарыңга бодаарга, үлегер домакты чугаалай шааптарга, чүс катап артык дээштиг болгаш чараш болур. Чүге дээр-ге үлегер домактар чоннуң ханында болгаш сөөгүнүң чилиинде сиңниккен. Ынчангаш хүн бүрүде чугаа кадында үлегер домактарывысты чугаалап чоруулуңар. Кандыг-даа байдалды үлегер домак-биле чиге сөглөп болур.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР ДУГАЙЫНДА

Өгбе чагыы өндүр!

Үер суунда балык-ла чок,
Үлегер сөсте меге-ле чок.
Чөптүг сөсте буруу чок,
Чөремеде сөөк чок.

**Чепти эжип өөренир,
Чеченни сактып өөренир.**

Шын сөске чон ынак,
Шык черге үнүш ынак.

**Шын күчүлүг,
Шынар ачылыг.**

Хөй мегелетпес,
Хөлеге туттурбас.

**Чоннуң караа көсүжү,
Чоннуң кулаа дыгыжы.**

Чоннуң оруу чоон.
Чон чолдайбас.

**Чоннуң көөрү —
Шолбан караа.**

Аытты баглап өөредир,
Аныяан сургап өөредир.

**Ада төөгүзү - алдын .
Ие төөгүзү - мөңгүн.**

Ада сөзү —
амыдырал,
Ие сөзү —
ажыл иш.

**Ие сөзүн
ижип болбас,**

**Ада сөзүн
ажырып болбас.**

Ада сөзүн
артыңга кагбас,

Ие сөзүн ийинге итпес.

**Ак чем хоолулуг,
Ава сөзү үнелиг.**

Шывык туткан кижээ
ызырар ыгт өштүг,
Шынын сөглээн кижээ
тенек кижип өштүг.

**Үзер буга
мыйыс дөгээр,**

**Үлегер билбес
күш дөгээр.**

Даг дег караны
Довук дег ак базар.

**Дүрген багай,
Оожум быжыг.**

Ужур билбес далаш,
Угун билбес кортук.

**Төөгү билбес төөрээр,
Төрөл билбес түрээр.**

Эр кижип
бодалдыг чоруур,

Эки-бакты
ылгап чоруур.

**Чонунга
бараан болуру —
чолдуң экизи!**

**Арт кырыңга
чажың чаш,**

**Арат чонунга
күжүң киир.**

Чечен менде,
чечек черде.

ӨГ-БҮЛЕ ДУГАЙЫНДА

Аыт болуру кулунундан,
Кижип болуру чажыңдан.
Эки кижиниң чону хөй,
Эки аыттын ээзи хөй.
Адың камнап чор,
Адан сактып чор.

**Ава болуру — аас-кежип,
Ада болуру — алдар-хүндү**
Адалыг оол томаанныг,
Иелиг кыс шевер.
Ада турда — чон таныыр,
Аыт турда — чер көөр.
Ада-ие — даяангыш,
Азыраан мал — чөлөнгиш.

**Аң түрээнде турлаам дээр,
Кижип түрээнде төрелим дээр.**
Булуг аразыңдан Хүн караа
чылыг,
Улус аразыңдан ие караа
чымчак.

Кускун кара-даа болза,
Төлүңге ынак.
Ыштыг-даа бол өг эки,
Ырак-даа бол эки эки.
Будуктуг ыяшка куш чыгыр,
Буянныг өгге чон чыгыр.

Уялыг куш чаныган,
Уруглуг кижип кээргээчел.
Куш уязыңга ынак,
Кулун иезинге ынак.
Чаңгыс кезек от болбас,
Чаңгыс кижип кижип болбас.

Чаш малдың оюну чараш,
Чаш уругнуң чаңы чараш.
Чаваа аытты түредип болбас,
Чаш кижини коргудуп болбас.
Чарышта туруш чок,
Чашта чашпаа чок.

Чассыдарда, чаш белен.
Чавааны шаварга аскаар,
Чашты аттынарга ыглаар.
Ава кижип “төлүм” дээр,
Ажы-төлү “шөлүм” дээр.

Хараалдаваан боо дегбес,
Характаваан төл көрбес.
Төрөл багы аал чуду,
Төл багы өг чуду.

Аыт багын мунуп билир,
Төрөл багын кирип билир.
Улугну хүндүлээр,
Уругну азыраар.

Айбылаарда дунма белен,
Азыраарда анай белен.
Дунмалыг кижип дыш,
Утбалыг кижип ус.

Эки аданың оглу сергек,
Эки иениң кызы шевер.

**Оолдуг кижип оя сөглээр,
Кыстыг кижип кыя сөглээр.**
Адазыңга кызы чассыг,
Авазыңга анай чассыг.

Ада кижип оглуң сактыр,
Алдын-доос кудуруун сактыр.
Ада чокта чартык өскүс,
Ава чокта бүдүн өскүс.

Улустуң улуу чагыгыг,
Уругнуң хеймери чассыг.
Дөргүн бажы шыктыг, чими-
стиг,

Төрөөн дунмазы эки чемниг.
Ченээш чокта хол соок,
Ченге чокта чем соок.

Улуун улчуртпас,
Аныяан алгыртпас.

Даг көргенде бөрү омак,
Даай көргенде чээн омак.

Ада өлүр — огу артар,
Аыт өлүр — баглаажы артар.
Ие көрбээнин кызы көөр,
Ада көрбээнин огу көөр.
Өскүзүңден өлбес,
Чаңгызыңдан чалыңмас.

Кижип өзер, кидис шөйлүр.
Кыдыг мал мал боор,
Кыдыг кижип кижип боор.